

مقاله علمی-ترویجی

معیارهای مفهوم «یکپارچگی» در مکان‌های میراثی و شاخص‌های ارزیابی آن در میدان حسینی‌های نائین

شهریار ناسخیان^{۱*}، مهدی سلطانی محمدی^۲

۱- استادیار دانشکده حفاظت و مرمت دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

۲- دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد مرمت و احیای بناها و بافته‌های تاریخی، دانشگاه شهید بهشتی.

چکیده

بافت شهری تاریخی نائین، به لحاظ مؤلفه‌های فضاهای شهری در شهرسازی ایرانی-اسلامی دارای الگوهای متنوع و ترکیب منحصر به فردی از میدان در محلات هفت‌گانه است که از بعد عملکردی نیز بسیار قابل توجه می‌باشند. در دوره قاجار بارونق و گسترش آیین‌های عاشورایی، با ساخت قالب کالبدی حسینی در میدان‌های متقدم محلی به عنوان مهم‌ترین فضای شهری، نظام فضایی میدان-حسینی در نائین به وجود آمد. مفهوم یکپارچگی به همراه اصالت در نقش انتقال‌دهنده ارزش‌ها و بعد معنایی میراث فرهنگی، مقوله‌ای مؤثر و کلیدی در حفاظت به شمار می‌آید. در اسناد بین‌المللی نیز بر ضرورت توسعه چارچوب مفهومی یکپارچگی به منظور تعیین معیارهایی ثابت برای ارزیابی آن تأکید گردیده است. ماهیت کیفی و چندلایه بودن این مفهوم، دستیابی به این چارچوب را با دشواری‌هایی مواجه ساخته است که تأثیر آن‌ها می‌تواند در فرایند بازساخت و ارزیابی معیارهای یکپارچگی در بسترهای مختلف مشاهده نمود. لذا پژوهش حاضر با انتخاب میدان حسینی‌های هفت‌گانه نائین به عنوان مطالعه موردی در منطقه مرکزی ایران و مبتنی بر بازخوانی و واکاوی اسناد و معاهده‌های جهانی از یک سو و دیدگاه‌های صاحب‌نظران از دیگر سو، با استفاده از روش پژوهش کیفی و راهبرد تحلیل محتوا، در پی رسیدن به سطحی از شناخت و معیارهای ارزیابی مفهوم یکپارچگی به عنوان پایه‌ای در راستای توسعه چارچوب مفهومی آن است. بر اساس یافته‌های پژوهش سه معیار ساختاری-تاریخی، بصری-زیبایی شناختی و عملکردی-اجتماعی سه معیار اصلی برای سنجش و ارزیابی مفهوم یکپارچگی در مکان‌های میراثی را آشکار می‌سازد. مبتنی بر بررسی و تحلیل نقشه‌ها، اسناد، مصاحبه عمیق و مشاهدات و برداشت‌های میدانی در میدان حسینی‌های هفت‌گانه نائین شاخص‌های استخراج شده به منظور ارزیابی هر سه معیار یکپارچگی عبارت‌اند از: معیار شکلی-ساختاری با شاخص‌های رابطه دوسویه جزء و کل، چگونگی ارتباط و هم پیوندی با معابر و گذرها، معیار بصری-زیبایی شناختی با شاخص‌های، ترکیب عناصر میدان در ساماندهی محور افقی در عرصه فضایی میدان‌ها با ایجاد محصوریت، ترکیب عناصر میدان در ساماندهی محور عمودی به منظور زمینه‌سازی جهت ایجاد تأکید بصری، معیار عملکردی-اجتماعی با شاخص‌های معنا بخشی و ایجاد حس تعلق به مکان و حضور پذیری و ایجاد قلمروی همگانی.

تاریخ دریافت:

۱۹ مهر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۵ فروردین ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

یکپارچگی

میدان‌های تاریخی

دوره قاجار

میدان حسینی

نائین

منطقه مرکزی ایران

doi : 10.22034/AHDC.2024.19068.1689

E-ISSN: 2645-372X /© 2023. Published by Yazd University This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

۱- مقدمه

بافت‌های شهری تاریخی ایرانی، یادگارهای ارزشمندی محسوب می‌گردند که واکاوی و تحلیل علمی در آن‌ها می‌تواند ابعاد ناشناخته‌ای در برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای شهری در شهر گذشته ایرانی را نمایان کند. تعمق در تحقیقات و پژوهش‌های مرتبط با این زمینه نمایانگر عدم توجه کافی و درخور، مبتنی بر تحلیل نمونه‌های موردی در بافت‌های تاریخی به‌خصوص در فضاهای خرد مقیاس شهری مانند میدان‌ها است. در بیانی ساده می‌توان گفت در کتب و منابع فعلی تصویر روشن و دقیقی از شکل و ماهیت فضاهای شهری همچون میدان در شهرهای تاریخی مختلف نمی‌توان یافت. عدم شناخت دقیق از ماهیت شکلی و عملکردی فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی شهرهای ایران، یکی از دلایل از بین رفتن ارزش‌های بافت در توسعه‌های جدید بوده است؛ چراکه از یک‌سو اسناد و مدارک کافی تحلیل از بافت تاریخی پیش روی توسعه‌گران، نبوده و از سوی دیگر ارزش‌های متنوع این بافت‌ها برای توسعه‌گران، مدیران شهری و عموم مردم آشکار نشده است. در نتیجه می‌توان به این موضوع اشاره کرد که بازشناخت فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی مبتنی بر تعدد روش‌های علمی در دهه‌های اخیر می‌تواند، گامی مهم در فرآیند بازآفرینی فضاهای شهری در بافت تاریخی باشد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۸). بافت تاریخی نائین که از غنی‌ترین بافت‌های شهری تاریخی ایران، به لحاظ ساختار بافت و فضاهای شهری محسوب می‌گردد تاکنون در محدود پژوهش‌هایی موردتوجه پژوهشگران این حوزه بوده است. ساختار این بافت متشکل از محلات هفت‌گانه آن، تاکنون عناصر عمده خود را حفظ کرده و دارای تنوعی از میدان‌های هفت‌گانه محلی در ترکیب با عناصر شهری است. این میدان‌ها عنصر هویت‌بخش و نماد هر محله محسوب گشته، لذا با این غنای کالبدی و معنایی، تحلیل‌های علمی آن‌ها از طرفی بیانگر اصول طراحی کالبدی و از طرف دیگر ضمن مستندسازی کالبدی، زمینه حفظ اصالت آن‌ها را می‌تواند فراهم آورد. این میدان‌ها ساختاری زنده با کلیتی واحد و پیوسته بوده و دارای کارکرد کالبدی و عملکرد پیرنگی در ساختار فضایی بافت تاریخی نائین می‌باشند. در این راستا تحقیق در پی یافتن پاسخ این پرسش‌ها است: ۱. معیارهای سنجش و ارزیابی مفهوم یکپارچگی در مکان‌های میراثی، مبتنی بر اسناد بین‌المللی و دیدگاه‌های صاحب‌نظران چیست؟ ۲. با توجه به ماهیت کالبدی-کارکردی میدان حسینه‌های نائین، چه شاخص‌هایی از معیارهای یکپارچگی را در میدان حسینه‌های نائین می‌توان ارزیابی و شناسایی کرد؟

۲- پیشینه تحقیق

تقسیم‌بندی‌های مختلفی از مؤلفه‌های یکپارچگی در فضاها و محیط‌ها توسط نظریه‌پردازان انجام شده است. کامل‌ترین و ساده‌ترین مؤلفه‌ها را برای یکپارچگی در حوزه آثار تاریخی یوکیهلتو در کتاب تاریخ حفاظت از معماری بیان می‌کند که شامل بعد بصری، ساختاری و عملکردی یک سوژه می‌شود (یوکیهلتو: ۱۳۸۷: ۳۲۴ و ۳۲۵). در مقاله‌ای پور بهادر و فدایی نژاد (۱۳۹۷: ۷۱) در بررسی چارچوب نظری رویکرد حفاظتی منظر شهری تاریخی در بحث مؤلفه‌های یکپارچگی منظر شهری تاریخی، از مؤلفه‌های یوکیهلتو در تعریف یکپارچگی استفاده کرده‌اند. در مقاله‌ای کاویان و دیگران (۱۳۹۹: ۲۰۷) مؤلفه‌های یکپارچگی در منظر را بررسی کرده‌اند. مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته در تحقیقات قبلی پیرامون حسینه‌ها و آیین‌های عزاداری بیانگر آن است که تحقیقات چندی در این زمینه صورت گرفته است؛ که ازجمله آن‌ها می‌توان به علی‌الحسابی (چارچوب مفهومی تعامل شهر و آیین‌های جمعی، بهرام امین زاده (اثر آیین‌های جمعی بر پیکره‌بندی شهر سنتی)، موسوی (گونه شناسی کالبدی میدان‌های مرکز محله در بافت تاریخی گرگان، نژاد ابراهیمی) (تحلیلی بر نقش حسینه اعظم در شکل‌گیری ساختار ثانویه شهر زنجان در عصر قاجار و علل پایایی آن، قوچانی کارکرد معماری حسینه‌ها به‌عنوان فضای باز شهری با استفاده از الگوی مسیر حرکت. مطالعه موردی: حسینه‌های شهر نائین اشاره کرد. باوجوداینکه میدان حسینه‌های هفت‌گانه نائین از نمونه‌های غنی و ارزشمند تاریخ معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی محسوب می‌گردند؛ تاکنون تحقیق منسجمی به‌منظور استخراج این اصول صورت نگرفته است. تحقیق حاضر به‌عنوان نخستین گام در این حوزه محسوب می‌گردد.

۳- روش تحقیق

گام‌های اصلی تحلیل محتوا در این تحقیق عبارت‌اند از: گردآوری و سازمان‌دهی داده‌ها، بررسی داده‌ها (استنباط و کدگذاری) و تحلیل و پردازش نتایج (سرمد و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳). روش تحقیق بر مبنای محتوای پرسش تحقیق، و دستیابی به هدف، از نوع کیفی است و با بهره‌گیری از راهبرد استدلال منطقی و شیوه تحلیل محتوا و استنتاج منطقی تلاش دارد ضمن بازخوانی و دسته‌بندی اسناد بین‌المللی و نظریه‌های صاحب‌نظران محتوای آن‌ها را واکاوی کرده و در نتیجه با تعیین معیارهای مؤثر در بازساخت و سنجش مفهوم یکپارچگی، بستر لازم را به‌منظور انطباق این شاخص‌ها بر میدان حسینی‌های نائین فراهم آورد. به‌منظور ارزیابی شاخص‌های معیارهای یکپارچگی در میدان حسینی‌های نائین، تهیه نقشه‌های میدان‌ها با استفاده از نقشه‌های روز آمد و اصلاح شده، تصاویر هوایی، کروکی‌ها، مصاحبه‌های عمیق و مشاهدات و برداشت‌های میدانی صورت گرفته است. تاریخی بودن موضوع تحقیق از یک‌سو و ابتناء آن بر مطالعه موردی از سوی دیگر، ایجاب می‌نمود که از روش ترکیبی مطالعات کتابخانه‌ای، اسنادی و همچنین میدانی در تدوین و تحلیل منابع و اطلاعات موردنیاز استفاده شود. کمبود منابع تاریخی و همچنین نزدیکی دوره زمانی مورد مطالعه با عصر حاضر سبب شد که بخش دیگری از اطلاعات موردنیاز از طریق مطالعات میدانی و از طریق مشاهده محلی و مصاحبه با افراد کهن‌سال هر محله و کلیدداران حسینی‌ها به دست آید. با روش تحلیل محتوای کیفی متون و باهدف تدوین چارچوب مفهومی مطالعه اسنادی انجام شده است.

۴- یافته‌ها

۴-۱- مفهوم یکپارچگی (انسجام) در مکان‌های میراثی مبتنی بر اسناد و منشورهای جهانی و صاحب‌نظران

انسجام (اسم مصدر) به معنی جزء چیزی شدن و کل (چیزی) را معین کردن و به معنای ادغام شدن در یک کل و مشارکت در واحدی بزرگ‌تر است. با استناد به آرای جامعه‌شناسان، انسجام، فرآیند سازمان‌دهنده نظم فضایی است که واحدهای فضایی منفک را به یکدیگر مرتبط می‌سازد (چلبی، ۱۳۷۵ به نقل از تولایی، ۱۸۶). در فرهنگ لغات وبستر، لانگمن و آکسفورد، واژه انسجام با معادل integrity بیشتر بر ادغام دو یا چند چیز مجزا، همچنین به عمل یا فرآیند پیوند اجزای مستقل تأکید دارد، به‌طوری‌که مؤثر با یکدیگر کار کنند. تمامیت، پیوستگی و انسجام نیز از جمله مفاهیم نسبتاً مشابه با یکپارچگی بوده و در ادبیات تخصصی معماری و شهرسازی جایگاه خود را دارند و معمولاً شامل هماهنگی و وحدت اجزاء، وضوح و قابلیت ادراک فرم‌ها و المان‌ها، ارتباط‌ها و پیوستگی‌های بصری و ساختاری، خوانایی، فرآیند سازمان‌دهنده نظم فضایی و عامل ارتباط و اتصال واحدهای فضایی منفک و.... می‌شود. بر این اساس در ادبیات و رویکردهای مختلف، این مفهوم با واژه‌های دیگری نظیر وحدت (اردلان و بختیار)، سازمندی (الکساندر)، کلیت (الکساندر)، ساختارمندی (بیکن)، در کنار هم و یا به‌صورت مترادف به کار می‌رود.

۴-۱-۱- یکپارچگی در مکان‌های میراثی مبتنی بر اسناد و منشورهای جهانی

واکاوی منشورها و اسناد جهانی نشان می‌دهد در آغاز اهمیت مفهوم یکپارچگی در ارتباط با میراث طبیعی مطرح شد؛ مانند کنفرانس سکونتگاه طبیعی در سال ۱۹۹۶ که در آن با تمرکز بر حوزه سکونتگاه‌های طبیعی بر اهمیت معیار یکپارچگی تأکید شد. در ادامه، این مفهوم درباره میراث فرهنگی موردتوجه قرار گرفت. پایه‌های توجه به شهر تاریخی با موردتوجه قرار دادن به فضای شهری یا روستایی در مفهوم بنای یادبود علاوه بر معماری از زمان تدوین منشور ونیز در سال ۱۹۶۴ نهاده شد. در بند چهاردهم این منشور مفهوم یکپارچگی در میراث، این‌گونه بیان گردیده است: سایت‌های پیرامونی بناهای تاریخی باید به‌منظور صیانت از یکپارچگی‌شان موردتوجه قرار گیرند. لذا این بیان از معیار یکپارچگی بر اساس منشور ونیز، اهمیت یکپارچگی ساختاری و بصری را نشان می‌دهد که در اکثر منشورها و معاهده‌های بین‌المللی موردتوجه بوده است؛

اما پرواضح است که برای شناخت همه ابعاد معیار یکپارچگی باید لایه‌های مختلفی را به دست آورد و یکپارچگی ساختاری و بصری تمامی وجوه این مفهوم و خصوصاً یکپارچگی اجتماعی و کارکردی را در بر نمی‌گیرد. در سال ۱۹۹۰ در نشست نارا با اصالت بخشیدن و هویت دادن به ارزش‌ها و میراث محلی و نیز تأکید بر جنبه‌های منفی جهانی‌شدن، مفاهیم تنوع فرهنگی و فرهنگ بومی موردتوجه قرار می‌گیرد و بر اهمیت ارزش‌های فرهنگی-اجتماعی بستر تأکید می‌گردد. در منشور ۲۰۰۸ کبک با تأکید بر مفهوم روح مکان در ارزیابی مفهوم یکپارچگی، بیانگر توجه به ابعاد ناملموس و معنایی میراث است. با توجه به تعریف‌های ارائه‌شده درباره روح مکان می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که در اسناد و توصیه‌نامه‌های سال‌های اخیر مفهوم یکپارچگی فراتر از جنبه‌های عینی و فیزیکی میراث حرکت کرده و به‌مثابه ساختارهایی اجتماعی و ذهنی مطرح شده‌اند.

جدول ۱: خلاصه‌ای از اصول مهم‌ترین اسناد جهانی در مورد مفهوم یکپارچگی (مأخذ: نگارندگان)

عنوان سند، معاهده، کنفرانس، توصیه‌نامه	اصول کلی
منشور بین‌المللی حفاظت و مرمت بناها و سایت‌های تاریخی (منشور ونیز) ۱۹۶۴.	بند چهاردهم منشور: سایت‌های پیرامونی بناهای تاریخی باید به‌منظور صیانت از یکپارچگی‌شان موردتوجه ویژه قرار گیرند.
نشست کمیته ایکوموس (نایروبی) ۱۹۷۶.	یکپارچگی معیاری کلیدی در ثبت میراث
منشور واشنگتن ۱۹۸۷.	توجه به رابطه شهر با محیط پیرامون آن، اعم از طبیعی و انسان‌ساخت
سند نارا ۱۹۹۶.	لزوم وجود چهارچوب و ساختار منعطف به‌منظور سنجش اصالت و یکپارچگی در بسترهای فرهنگی مختلف
بیانیه سن آنتونیو ۱۹۹۶.	یکپارچگی در این بیانیه بدین‌صورت تعریف شده است: آیا مکان تاریخی تکه‌تکه شده است؟ چه بخش‌هایی را از دست داده است؟ چه بخش‌هایی به آن اضافه شده‌اند؟
کنوانسیون میراث جهانی ۲۰۰۵.	معیار یکپارچگی به‌عنوان ابزار اندازه‌گیری تمامیت و دست‌نخورده‌گی میراث طبیعی و میراث فرهنگی تعریف شده است.
بیانیه بین‌المللی بیت‌المقدس ۲۰۰۶.	مفهوم یکپارچگی باید در توسعه و ساخت‌وسازهای جدید موردتوجه قرار گیرد.
منشور ایکوموس در مورد روح مکان و معنا (منشور کبک) ۲۰۰۸.	اهمیت مفهوم یکپارچگی به‌منظور تعیین و تدوین راهبردها و سیاست‌هایی برای کنترل اثرهای توسعه

۴-۱-۲- یکپارچگی از دیدگاه صاحب‌نظران

یکپارچگی (انسجام)، مترادف با مفاهیم تمامیت، کمال، صداقت، خالص بودن و درستی است. این واژه به معنای تشریحی یعنی آنچه هیچ‌چیزی از آن کم نباشد و چیزی شکسته و تقسیم‌نشده (طالبیان، ۱۳۸۴: ۵۵). یکپارچگی از مفاهیم اصلی تعیین‌کننده اهمیت معنایی مکان تاریخی و مرتبط با مقوله حفاظت است. به‌طورکلی یکپارچگی مکان تاریخی در رابطه با زمینه تاریخی آن، قابل‌درک است. حتی می‌توان یکپارچگی را در رابطه با یک اثر آسیب‌دیده و مخروبه تاریخی در وضعیت کنونی آن و در رابطه با بستری که اثر در آن قرار گرفته است، معنا کرد ((ICCROM, 2007: 55-56). در سند منتشرشده میراث انگلستان (English Heritage, 2008: 45). مفهوم یکپارچگی با عنوان تمامیت بدین‌صورت عنوان شده است: یکپارچگی به معنای واقعی کلمه عبارت است از تمامیت و صداقت و می‌توان آن را در مقیاس‌های مختلف به کار برد؛ مثلاً برای یک نظام ساختاری یک مفهوم طراحی، در سطح مواد و مصالح یا برنامه‌ها، شخصیت و ویژگی مکان، آفرینش هنری و یا عملکرد. تصمیم‌گیری برای بهبود و ارتقای هر یک از جنبه‌های یکپارچگی مانند اصالت، وابسته به شناخت و درک جامع ارزش‌های مکان است. تعریفی که میراث انگلستان به دست داده، بیانگر توجه به دو بعد ملموس و ناملموس در بازشناسی و حفاظت مکان‌های میراث است. درواقع مفهوم یکپارچگی به‌مثابه توانایی یک اثر میراثی به‌منظور تضمین حفظ و تداوم اهمیت معنایی آن در طول زمان است. یوکا یوکیله‌تو نظریه‌پرداز است که مفهوم یکپارچگی را

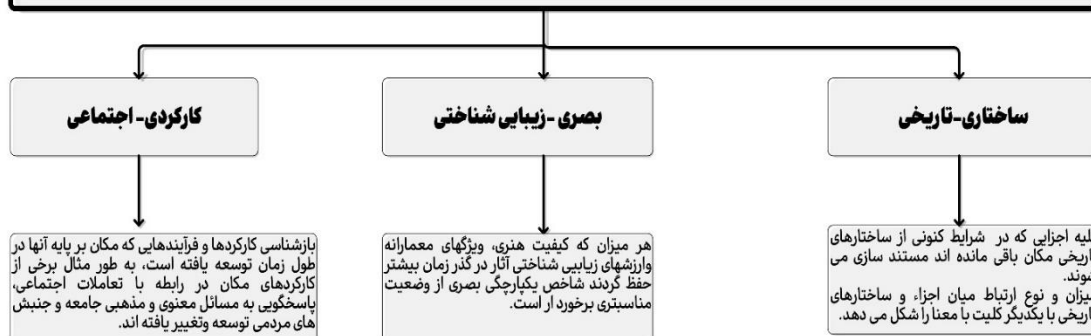
به صورت جامع در ابعاد انسجام ساختاری، کارکردی و بصری توسعه داده است. لذا معیارهای ارزیابی مفهوم یکپارچگی در میراث فرهنگی را می‌توان بر اساس نظریه او در قالب سه مؤلفه بررسی و تحلیل نمود:

یکپارچگی ساختاری-تاریخی: کلیه اجزایی که در حال حاضر از ساختارهای تاریخی مکان به جا مانده‌اند، مستندسازی می‌شوند و میزان و نوع ارتباط میان اجزاء و ساختارهای تاریخی با یکدیگر، کلیت بامعنا را شکل می‌دهد. در حوزه انسجام ساختاری-تاریخی، ساختارهای به‌جامانده از گذشته را از منظر مؤلفه مواد و مصالح و نیز فرم و سازمان فضایی می‌توان بررسی کرد. بخشی از این ساختارها به بعد ملموس و بخشی به بعد ناملموس اشاره می‌کنند. منظور از سازمان فضایی، کلیت ارتباط میان اجزاء و مفهومی است که به واسطه ارتباط و انسجام اجزاء باهم شکل می‌گیرد. این اجزاء شواهدی را به منظور پاسخ‌گویی خلاقانه و ایجاد حس تداوم در کلیت ساختارها فراهم می‌کنند و نوعی جامعیت و کلیت فضایی-محیطی به کل منطقه تاریخی موردنظر می‌دهند. در این گونه یکپارچگی میزان و نوع ارتباط میان اجزاء و ساختارهای تاریخی با یکدیگر اهمیت بسیار دارد؛ و مجموع پیوندهای میان اجزاء در کنش با یکدیگر، کلیت با معنا را شکل می‌دهد. (jokilehto, 2007: 32).

یکپارچگی بصری-زیبایی‌شناختی: این معیار بعد مهم دیگری از مفهوم یکپارچگی است که نه تنها خصوصیت کالبدی آثار، بلکه زمان تاریخی و تداوم آن را مدنظر قرار می‌دهد، بنابراین، کلیه، عناصری که به اتفاق هم کلیت بصری اثر را شکل می‌دهند، باید به دقت موردتوجه قرار گیرند. شاخص انسجام بصری به منظور شناخت و درک ارزش‌های زیبایی‌شناختی مکان تاریخی موردتوجه است و برای شناسایی انسجام بصری مکان تاریخی باید ویژگی‌های معمارانه و کیفیت هنری آثار در گذر زمان بررسی شود. هر قدر کیفیت هنری، ویژگی‌های معمارانه و ارزش‌های زیبایی‌شناختی آثار در گذر زمان بیشتر حفظ شود، شاخص انسجام بصری از وضعیت مناسب‌تری برخوردار خواهد بود. در گذشته، هر اثر یا منطقه تاریخی از لحاظ بصری، یکپارچگی ویژه‌ای داشت که نشان‌دهنده هویت منحصر به فرد آن مکان بود (همان: ۴۰). استول نظریه پرداز دیگری است که بار دیگر بر معیارهای انسجام ساختاری، کارکردی و بصری در رابطه با مفهوم یکپارچگی که پیش‌تر یوکیلتهو بیان کرده بود، تأکید کرده است.

یکپارچگی اجتماعی-کارکردی: این معیار به شناسایی کارکردهای مکان در طول زمان اشاره می‌کند که چگونه و بر چه مبنایی این کارکردها در طول زمان توسعه یافته‌اند؛ مثلاً برخی کارکردهای مکان در رابطه با تعامل‌های اجتماعی، پاسخ‌گویی به مسائل معنوی و مذهبی جامعه و جنبش‌های مردمی توسعه و تغییر یافته‌اند. درک انسجام کارکردی درباره سایت‌های صنعتی مثل کارخانه‌ها و بافت‌های شهری، واضح است و انسجام کارکردی، ارجاع‌هایی را برای درک و شناخت معنای عناصر و مؤلفه‌های مختلف انسان‌ساخت فراهم می‌کند. (jokilehto, 2007: 39). در نمودار ۱ دیدگاه‌های صاحب‌نظران در مورد مفهوم یکپارچگی در میراث فرهنگی به اختصار بررسی و دسته‌بندی شده است.

معیارهای تبیین کننده مفهوم یکپارچگی در حوزه میراث فرهنگی مبتنی بر تعریف ارایه شده توسط یو کا یو کیله تو-۲۰۰۷.

معیارهای تبیین کننده مفهوم یکپارچگی در حوزه میراث فرهنگی مبتنی بر تعریف ارایه شده توسط استول -۲۰۰۷.

معیارهای تبیین کننده مفهوم یکپارچگی در حوزه میراث فرهنگی مبتنی بر تعریف ارایه شده توسط راسلر-۲۰۰۸.

نمودار ۱: بررسی و دسته بندی دیدگاه های صاحب نظران در مورد مفهوم یکپارچگی (مأخذ: نگارندگان)

۴-۲- «میدان» و «میدان حسینی» در نائین

پلازا آگورا و فوروم از جمله اسامی مختلفی هستند که در جوامع مختلف به این مکان شهری (میدان) داده شده است و باوجود تغییراتی در الگوی طراحی و اختلافات فرهنگی هر جامعه، همگی بر اساس همان نیاز و مفهوم واحد اولیه طراحی شده اند (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۱۰۹). طرح برخی از میدان ها بنا بر نقش و اهمیت کارکردی، به صورت هندسی و در فرم مربع یا مستطیل بوده است (اهری، ۱۳۹۱: ۲۰۴). بنا بر مطالعه متون کهن، میدان برای ایرانیان عبارت است از فضایی فراخ برای حضور و تجمع افراد مختلف که به لحاظ محل استقرار آن دارای اهمیت است. میدان همیشه همانند یک گره اجتماعی عمل کرده که انواع کاربری ها و اتفاقات سالانه در آن به وقوع می پیوسته است (دانش و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۷). این عناصر شهری محدوده ای ساکن با فضاهای باز و گاه محصور و معین است که از سه بعد کف، بدنه ها و سقفی از آسمان تعریف می شود. میدان ها فضایی عمومی و قابل استفاده برای همگان هستند، مسقف نیستند و اغلب نماد سوابق تاریخی و رخدادهای

دوران گذشته شهر محسوب می‌شوند؛ در واقع عرصه نمایشی از زندگی جمعی و حکایت‌کننده آرمان‌های جمعی افراد هر شهر است (پور جعفر، ۱۳۸۹: ۳۰). در بافت تاریخی نائین که متشکل از هفت محله است، برای ادامه حیات این تقسیم‌بندی کالبدی-فرهنگی شهر، تمامی عناصر و بناهای خدماتی و عمومی در کنار و یا نزدیکی میدان‌ها مکان‌یابی شده‌اند. میدان‌های هفت‌گانه بافت تاریخی نائین، مانند دیگر اندام‌های مؤثر و کارکردی، حضوری مؤثر در حیات شهری داشته‌اند، به‌نحوی که از دوره سلجوقیان به بعد شروع به تثبیت خود کردند و در دوره صفویه به مفاهیم عمیق و کارآمدی در معماری و شهرسازی رسیدند و در دوران قاجار نیز در پیوند با مراسم آیینی عزاداری محرم، به نهایت نقش خود رسیدند. در جدول ۲ برخی خصوصیات تاریخی این میدان‌ها بررسی شده‌اند.

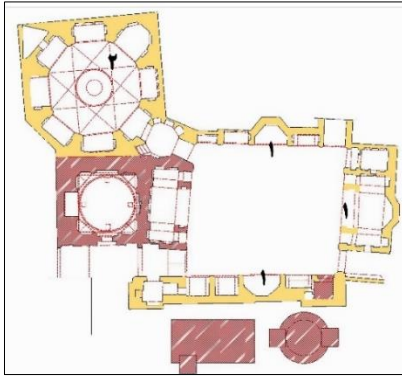
جدول ۲. وجه تسمیه و کتیبه‌های تاریخ‌دار میدان‌های هفت‌گانه نائین (مأخذ: نگارندگان)

نام میدان	وجه تسمیه	کتیبه‌های تاریخ‌دار عناصر
۱. درب مسجد	به دلیل استقرار مسجد جامع در ورودی این محله	کتیبه کاشی ایوان جنوبی میدان به تاریخ ۱۳۱۰. کتیبه کاشی حسینی ۱۲۸۹
۲. کلوان	به معنی محله‌ای که کلیددار و نگهبان شهر در آن زندگی می‌کرده است	ساخت حسینی سرپوشیده تاریخ ۱۳۶۳ توسط استاد معمار محمدحسین محسنی
۳. نوگ آباد	-	کتیبه درب حسینی ۱۳۳۷
۴. پنجاهه	پنجمین محله‌ای که در شهر ساخته شده است	تاریخ کتیبه کاشی‌های میدان ۱۲۱۷ و تاریخ کاشی حسینی ۱۳۳۱
۵. کوی سنگ (گودآلو)	زمین فرونشسته‌تر از محلات دیگر	تاریخ ساخت حسینی ۱۳۲۹
۶. چهل دختران	چهل دختر از خانواده سادات در آن مدفونند	تاریخ کتیبه کاشی ایوان جنوبی میدان ۱۳۲۶.
۷. سرای نو	متأخرترین محله تاریخی شهر	تاریخ ساخت حسینی ۱۳۶۳

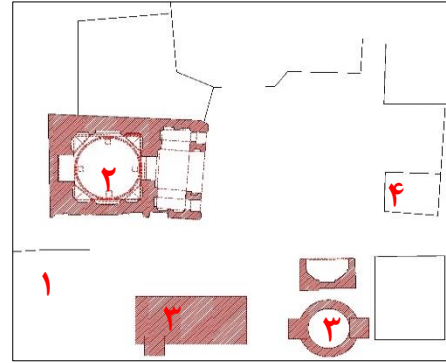
۴-۲-۱- پیدایش نظام فضایی «میدان حسینی» در نائین در دوره قاجار

آیین‌های جمعی به‌عنوان کنشی اجتماعی همواره در طول تاریخ در پیوند با شهر و فضاهای آن بوده است و الگوهای خاصی بر زمینه شهری اعمال نموده‌اند، محدوده‌های خاص را تعریف کرده و به فضاهای شهر شخصیتی ویژه بخشیده‌اند. واقعه عاشورا به‌عنوان اصلی‌ترین موضوع مراسم مذهبی ایام محرم و صفر بر ابعاد مختلف زندگی شیعیان تأثیر بسزایی داشته است، این واقعه به‌عنوان الگویی برای زندگی و تفکر در باب چگونه زیستن از نظر اخلاقی و اجتماعی به‌عنوان عامل وحدت بین اقشار مختلف عمل نموده است. در شهرهای شیعه‌نشین به‌ویژه در ایران با تفکر غالب شیعی برگزاری مراسم عاشورا سابقه‌ای طولانی داشته و حتی چنین بیان شده است که عزاداری برای امام حسین ریشه در فرهنگ ایرانی دارد (امین زاده، ۱۳۷۹: ۵۷). باوجود آنکه عزاداری امام حسین (علیه‌السلام) در عصر قاجار، درواقع ادامه آن در عصر صفویه بوده، اما می‌توان گفت در این عصر وارد مرحله جدیدی شد، هم از لحاظ شکلی و هم از لحاظ محتوا دیگر گونی‌هایی یافت و شیوه‌های نوینی در مراسم عزاداری پدید آمد. در این دوره به دنبال فتوای معروف آیت‌الله میرزای قمی در زمان آقا محمدخان قاجار در خصوص بلامانع بودن انواع جدید عزاداری از لحاظ شرعی و همچنین قبل از او فتوای آیت‌الله محمدعلی کرمانشاهی در زمان زندیه مبنی بر جواز هر نوع عزاداری بر امام حسین (علیه‌السلام)، همچنین به علت تشویق‌های صدراعظم محمدشاه، حاج میرزا آقاسی مراسم عزاداری و تعزیه در دوره قاجاریه رونق خاصی گرفت، به‌طوری‌که هیچ‌گاه نه قبل و نه بعد از دوره قاجاریه چنین دوره شکوفایی به خود ندید (نرگسی، ۱۳۸۵: ۸۷). در این دوره گسترش تشیع، با گسترش آیین‌های مذهبی همراه بود. نمود افزایش احساسات مذهبی را می‌توان در تقویت آیین‌ها و مراسم مذهبی دید. درحالی‌که در دوران صفوی، مراسم و جشن‌هایی که پیشینه آن‌ها به قبل از اسلام می‌رسید، در شهر احیاء شده بودند و فضاهای شهری (میدان‌ها و خیابان‌ها)، محل برگزاری این مراسم بود. در دوره قاجاریه در شرایط فقدان چنین آیین‌های شهری، مهم‌ترین مراسمی که در فضاهای شهری برگزار می‌شد، یا به عبارتی مهم‌ترین رویداد اجتماعی شهری آیین‌های

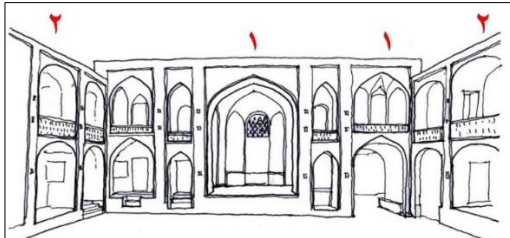
عزاداری ماه محرم بود (اهری، ۱۳۹۴: ۳۰)؛ بنابراین با مذهبی‌تر شدن مردم که در افزایش احساسات مذهبی و مراسم مذهبی نمود می‌یابد اجرای آیین‌های عاشورایی^۱ در فضاهای شهر ایرانی که از زمان صفویه رسمی شده بود، به مهم‌ترین رویداد اجتماعی شهر تبدیل شد و تحت تأثیر این آیین‌ها مکان‌هایی خاص پدیدار شدند. در دوره قاجاریه نظام فضایی میدان حسینی با تکوین و بدنه‌سازی میدان‌های موجود و همچنین ساخت حسینه^۲ در یکی از اضلاع میدان به وجود آمد. در میدان‌ها تعدادی از عناصر متقدم بوده و تنها حسینی در دوره قاجار در یکی از اضلاع میدان ساخته شده است. آب‌انبارها یکی از عناصر خدماتی متقدم در میدان محسوب می‌گردند که برخلاف آب‌انبارهای دیگر نائین، تحت تأثیر طراحی کالبدی-عملکردی میدان در بدنه سازی و اتصال جداره به ابنیه پیرامون آن، به‌منظور مناسب‌سازی کالبدی-فعالیتی برای برگزاری آیین‌های عاشورایی در دوره قاجار از لحاظ اجزای معماری خصوصیات سبکی متفاوتی دارند. حذف سردر و قرارگیری پله‌های پاشیر در زیر بدنه تاق نماهای میدان، قرارگیری گنبد مخزن آب‌انبار در پشت بدنه‌سازی میدان و به‌نوعی در حاشیه راندن این گنبدها در کلیت میدان، ازجمله تفاوت‌های کالبدی این آب‌انبارهای واقع در میدان حسینی‌ها با سایر آب‌انبارها است.^۳ در برخی از میدان حسینی‌ها مانند درب مسجد روند شکل‌گیری آن‌ها و تغییر از قالب کالبدی «میدان» به «میدان حسینی» قابل مشاهده و بحث است. در این میدان حسینیه مقبره گنبددار سلجوقی، مقبره کوچک ضلع جنوب شرقی و آب‌انبار از عناصر متقدم است و حسینیه در دوره قاجار ساخته شده است (تصاویر ۱ و ۲). بهره‌گیری از قوس‌هایی با سبک‌های مختلف که مربوط به دوره‌های تاریخی خاص هستند، وجود اجزای ساختمانی با کیفیت اتصال متفاوت با سایر اجزا و نیز امکان استناد به شواهد تاریخی از جمله وجود کتیبه‌های تاریخ‌دار، ازجمله شواهد و دلایل قابل احصاء است که نشان‌دهنده کاربست این الگو به‌منظور ایجاد محصوریت و ایجاد تعین فضایی در این میدان حسینیه است. قوس‌های به‌کاررفته در دو ضلع شمال غربی و جنوب شرقی، قوس تیزه دار است ولی در دو نمای دیگر از قوس‌های نیم‌دایره که از مشخصه‌های معماری دوره قاجار است استفاده شده است. این در حالی است که استفاده از قوس‌های تیزه‌دار در تمام طول تاریخ معماری دوران اسلامی دارای سابقه است. در این دو ضلع دو ایوان در روبروی هم قرار گرفته است. ایوان ضلع شمال غربی که متقدم‌تر است جزء ملحقات مقبره محسوب می‌شود. ورودی مقبره ضلع شمال غربی با ایوان متصل به گنبد خانه، در زیر ایوان و رو به میدان قرار داشته است.^۴ اختلاف ارتفاع تاق رواق مجاور شاه‌نشین میدان در طبقه دوم با تاق ایوان مقبره نشانگر الحاق بدنه سازی به آن در دوره‌های بعدی و عدم پیوستگی کامل کالبدی در این ضلع میدان است (تصویر ۳). در ضلع جنوب شرقی کتیبه^۵ تاریخ‌داری به تاریخ ۱۳۱۰ه.ق وجود دارد در صورتی که در ضلع شمال غربی کتیبه‌ای به دست نیامده است. لذا ظن اختلاف‌زمانی بین این دو ضلع و احتمال کپی‌برداری صرف، از نمای متقدم‌تر (شمال غربی و مجاور مقبره) برای بدنه‌سازی میدان تقویت می‌شود؛ به‌ویژه که در اجزای کوچک‌تر- نظیر دهانه‌های کوچک طبقه فوقانی نمای جنوب شرقی- برخلاف نمای شمال غربی از قوس‌های نیم‌دایره استفاده شده است (تصویر ۴). با توجه به اینکه مقبره گنبدی ایوان دار به همراه مسجد جامع و آب‌انبار، متقدم‌ترین سامانه کالبدی موجود (در میان تعلقات کالبدی حاضر در میدان) محسوب می‌گردند؛ به‌منظور بدنه‌سازی میدان طراح، ایوان این مقبره را به‌عنوان مرکز ثقل طرح، اعمال و نمای جنوبی را به‌عنوان قرینه ایجاد کرده و در مراحل دیگری دو نمای مجاور، به‌گونه‌ای که در ایوان مزبور نما قرار گیرند، طرح‌ریزی شده‌اند، به‌نحوی که عمق غیرمتمقان رواق‌ها در بدنه شرقی و غربی را می‌توان به آن نسبت داد- و سپس با کمک چهار دهانه در گوشه‌ها، به دو ایوان اول پیوند داده است. همان‌طور که اشاره شد اختلاف ارتفاع مذکور بین رواق میانی و دو ایوان شمالی و جنوبی نیز دیده می‌شود و فرض تأخر آن نسبت به این دو ایوان را نیز تقویت می‌کند.

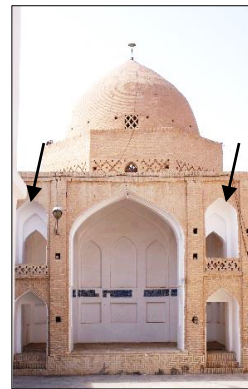
تصویر ۲: پیدایش نظام فضایی میدان حسینیّه در دوره قاجار در مرکز محله درب مسجد با ۱. بدنه سازی میدان متقدم و ۲. ساخت حسینیّه (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۱: عناصر متقدم میدان درب مسجد ۱. مسجد جامع ۲. مقبره ایوان دار ۳. آب انبار ۴. مقبره کوچک (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۴: دو نوع قوس به کاررفته در دو ضلع میدان درب مسجد و اختلاف ارتفاع آن ها. ۱. قوس های جناغی ضلع جنوب شرقی و ۲. قوس های نیم دایره دو ضلع مجاور آن (مأخذ: نگارندگان)

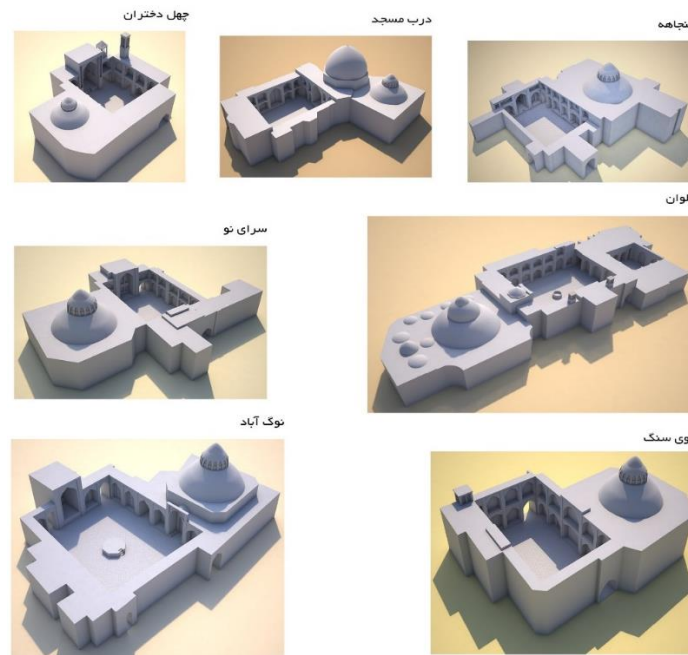

تصویر ۳: اختلاف ارتفاع ایوان مقبره با تاق های رواق های مجاور شاه نشین میدان در طبقه دوم که بدنه سازی میدان به جداره ایوان الحاق شده و این اختلاف ارتفاع را موجب می شود (مأخذ: نگارندگان)

در میدان حسینیّه کلوان عناصری که متقدم ترین عناصر میدان هستند شامل مسجد جامع قدیمان، قدمگاه و بازارچه محلی بدون نظم خاصی و با فاصله و بدون ارتباط با میدان حسینیّه قرار گرفته اند. قدمگاه مجاور مسجد جامع قدیمان قرار گرفته، در یکی از کتیبه های آن به تاریخ ۱۲۴۲ ه.ق از عنوان «تکیه»^۶ استفاده شده که با توجه به تاریخ ساخت حسینیّه (۱۳۶۳ ه.ق) نشان دهنده انجام مراسم عزاداری در جوار این عنصر مذهبی و کنار میدان، قبل از ساخت حسینیّه است. البته هنوز هم در لسان معمرین و سالخوردگان به حسینیّه، میدان نیز اطلاق می گردد. چگونگی قرارگیری حسینیّه های هفت گانه نسبت به میدان (فضای باز) از قاعده معینی پیروی نمی کند و به نظر می رسد در هر یک با توجه به فضای خالی موجود و قابل استفاده در هر ضلع میدان، آن را احداث کرده اند. سبک معماری حسینیّه ها به صورت مرکزگرا طراحی شده و فضای داخلی آن مشتمل بر یک فضای مکث در وسط و غرفه هایی در اطراف در دو طبقه است (طبقه بالا برای استقرار زنان) (جدول ۳). ایجاد قالب کالبدی حسینیّه در دوره قاجاریه را می توان در جهت پاسخگویی عملکردی به رشد و گسترش مراسم عزاداری محرم و همچنین تشکیل هیئت های عزاداری محلی، در این دوره توجیه کرد. از لحاظ کارکردی مراسم تجمعی عزاداری (بدون حرکت به سمت خاصی) مانند چق چق زدن، زنجیرزنی، روضه خانی و ... در حسینیّه انجام می شود. میدان متقدم که در دوره قاجاریه بدنه سازی شد و شکل امروزی را به خود گرفت، به عنوان مکمل حسینیّه به صورت موقتی در هنگام عزاداری عمل می کند و نقطه تجمع اولیه و شروع حرکت دسته های عزاداری محسوب می شود؛ لذا با طراحی و ایجاد حسینیّه ها در کنار میدان هر محله، نظام فضایی میدان حسینیّه برای برگزاری آیین های عاشورایی در دوره قاجاریه متکامل شد و به وجود آمد (جدول ۳ و تصویر ۵).

جدول ۳: بررسی میدان حسینی‌های هفت‌گانه بر اساس پلان و نما برش. (مأخذ: نقشه پایه پرونده ثبت میدان‌ها انجام اصلاحات و باز ترسیم نگارندگان)

میدان حسینی	پلان	نما-برش
درب مسجد		
پنجاهه		
کوی سنگ		
چهل دختران		
سرای نو		
نوگ آباد		
کلوان		

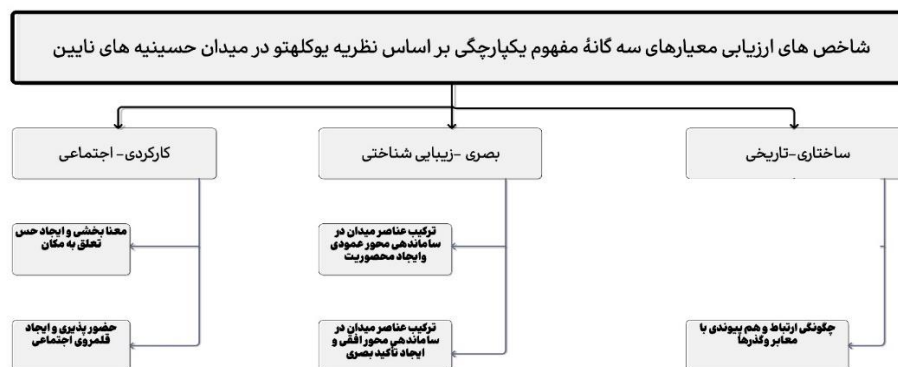

تصویر ۵: نمای سه بعدی از میدان حسینیه‌های هفت گانه (مأخذ: نگارندگان)

۵- بحث و تحلیل در یافته‌ها: ارزیابی شاخص‌های معیارهای سه گانه مفهوم «یکپارچگی» در میدان حسینیه‌های نائین

نظریه‌پردازان و همچنین توصیه‌نامه‌ها و اسناد مرتبط با موضوع همچون یوکیلهتو، استول، راسلر، ایکروم و میراث انگلستان تعاریف و طبقه‌بندی‌های متنوعی را در مورد ابعاد، وجوه و مؤلفه‌های تأثیرگذار در فرآیند شناخت و ارزیابی و همچنین حفاظت از یکپارچگی مکان‌های میراثی بیان کرده‌اند. یوکا یوکیلهتو به عنوان صاحب نظری پیشرو طبقه‌بندی بدیعی را با تأکید بر اهمیت شاخص‌های کارکردی-اجتماعی، بصری-زیبایی‌شناختی و ساختاری-تاریخی در ارتباط با مفهوم یکپارچگی ارائه داده است که توسط دیگران و همچنین سازمان‌های بین‌المللی مانند ایکروم نیز تأکید و تأیید شده است. بنابراین تحلیل محتوای کیفی اسناد و مدارک موجود در رابطه با مفهوم یکپارچگی، نشانگر اهمیت حفظ و پایداری جنبه‌های ملموس و همچنین ناملموس در فرآیند سنجش یکپارچگی یک مکان میراثی است که از طریق معیارهای انسجام ساختاری-تاریخی، انسجام کارکردی-اجتماعی و انسجام بصری-زیبایی‌شناختی امکان ارزیابی آن‌ها فراهم می‌شود.

در مقیاس میدان حسینیه‌های نائین شاخص‌های ارزیابی معیارهای سه گانه یکپارچگی شامل انسجام ساختاری-تاریخی، کارکردی-اجتماعی و بصری-زیبایی‌شناختی مطرح است. به منظور ارزیابی شاخص‌های معیارهای سه گانه یکپارچگی در این عناصر و همچنین با توجه به ماهیت کالبدی-کارکردی آن‌ها به شرح زیر در نمودار ۲ استخراج شده‌اند:

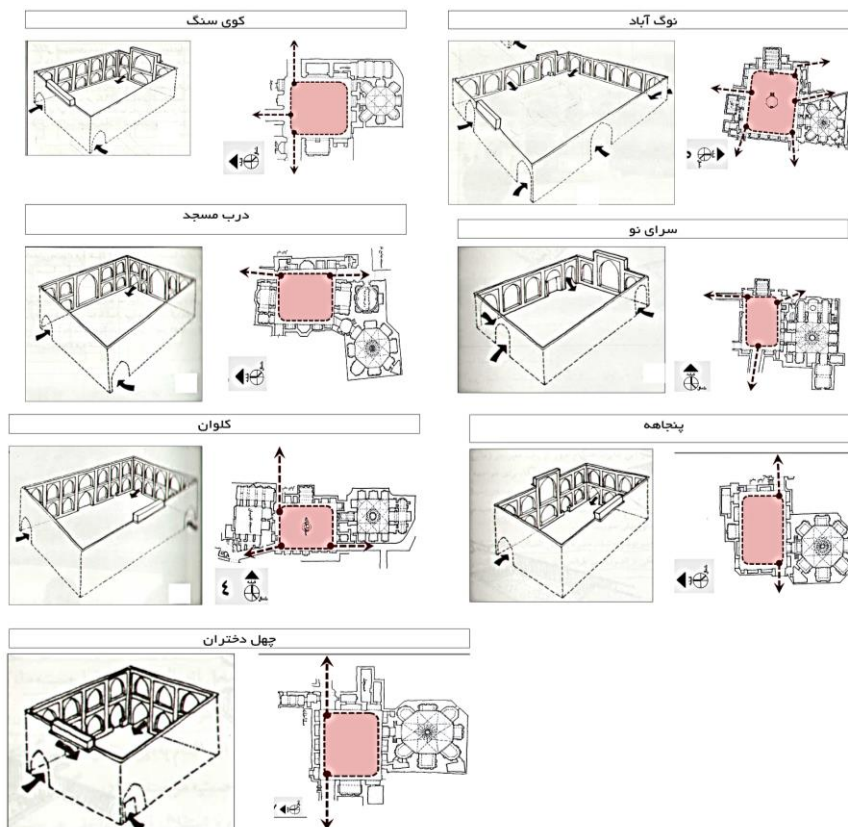
نمودار ۲: معیارها و شاخص‌های ارزیابی مفهوم یکپارچگی در میدان حسینیه‌های نائین (مأخذ: نگارندگان)

۵-۱- شاخص‌های معیار ساختاری تاریخی

در حوزه یکپارچگی ساختاری تاریخی رعایت نحوه و میزان ارتباط هر عنصر وابسته به ساختار یا شهر تاریخی -مانند میدان حسینی‌های نائین -با دیگر عناصر موردنظر است. این میدان حسینی‌ها بدون تعامل با اجزای دیگر در یک کلیت بامعنا مفهومی ندارد و به عبارت دیگر حفظ یکپارچگی در ساختار و سازمان فضایی این عناصر مدنظر است. شاخص‌های ارزیابی این معیار در میدان حسینی‌های نائین عبارت‌اند از:

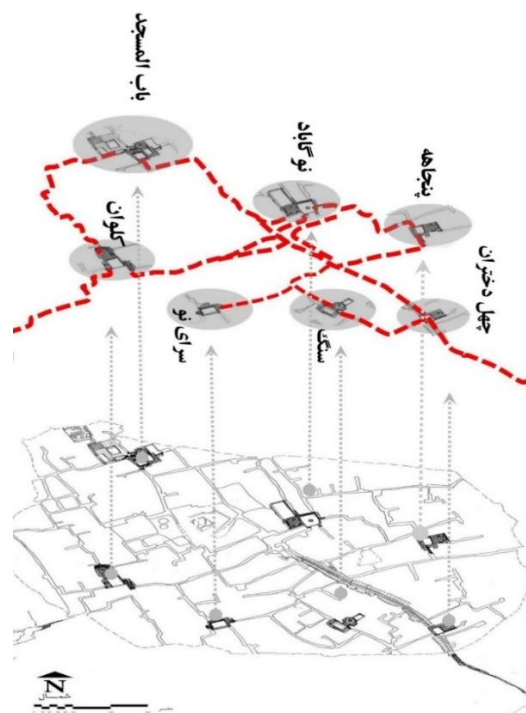
۵-۱-۱- چگونگی ارتباط و هم پیوندی با معابر و گذرها

میدان حسینی‌ها به عنوان جزئی از استخوان‌بندی و کلیت ساختار بافت تاریخی نائین در تعامل با دیگر اجزاء مانند بازار، مسجد جامع، نارنج قلعه، باغات و گذرهای اصلی و فرعی استخوان‌بندی این بافت را تشکیل می‌دهد مجموع این اجزاء در کنار هم انسجام ساختاری-تاریخی بافت تاریخی نائین را نشان می‌دهند و بدون در نظر گرفتن همه اجزاء، این میدان حسینی‌ها هم مفهوم واقعی خود را از دست می‌دهند؛ لذا هرگونه تغییر در این ساختار باید مطالعه و بررسی شود؛ زیرا تغییر در هر یک از اجزاء سبب بروز خدشه در یکپارچگی ساختاری -تاریخی می‌شود. این میدان‌ها با قرارگیری در مسیر گذرهای اصلی و تقاطع چند گذر محلی فرعی تمام نقاط محله را تحت پوشش قرار داده و در ایام خاصی مانند عزاداری محرم موجب انسداد راه‌های محلی فرعی نمی‌شدند. از خصوصیات بارز دیگر این میدان‌ها قرارگیری آن‌ها بر روی شبکه معابر پیوسته و مرتبط با یکدیگر است (تصویر ۶). این میدان‌ها عموماً در یک‌جهت واقع هستند، بدین ترتیب خدمت‌رسانی و دسترسی‌ها با سهولت بیشتر و سرعت بالاتری انجام می‌گیرد؛ به عبارت دیگر این میدان‌ها در ارتباط باهم عمل کرده و یک کل واحد منسجم را پدید می‌آورند. به عبارت دیگر جریان حرکت افراد از بیرون به درون میدان‌ها و حرکت دسته‌های عزاداری از میدان‌ها به نقاط عطف و تجمع مراسم در امامزاده‌های شهر، بدون آنکه انسجام و پیوستگی کلیت میدان‌ها را مخدوش کند در جریان است.

تصویر ۶: چگونگی اتصال معابر و گذرها در محل اتصال به میادین هفت‌گانه (مأخذ: نگارندگان)

میدان حسینی‌های محلات هفت‌گانه با داشتن ویژگی بارز قدمت و اصالت بستر کاملاً مساعدی را برای برگزاری آیین‌ها عاشورایی در نائین فراهم کرده‌اند. از طرفی روند برگزاری آیین‌های عاشورایی در نائین و انجام مراسم ویژه آن حاکی از آن است که به‌صورت بارزی بین این مراسم با فضاهای شهری و بناها و عناصر معماری در بافت تاریخی پیوند تنگاتنگی برقرار شده است. در این راستا موقعیت قرارگیری عناصر شاخص کالبدی، فرهنگی- مذهبی و تاریخی (مرکز محله‌ها، بازار و مقابر متبرک) به‌عنوان عاملی جهت دهنده و تأثیرگذار بر مسیر حرکت دسته‌های عزاداری حائز اهمیت است. علاوه بر این محل برگزاری مراسم‌های خاص همچون نخل گردانی، سینه‌زنی و زنجیرزنی به‌طور دسته‌جمعی و بدون حرکت که همان نقطه عطف مراسم است منطبق بر نقاط گره‌ای و مفاصل کالبدی محله (میدانچه‌ها) و در ارتباط با نقاط شاخص نشانه‌ای و هویتی (امامزاده‌ها) است. درواقع مراسم‌های عزاداری در مهم‌ترین و خواناترین گذرهای شهری اجرا می‌شوند نه معابری که صرفاً دو مرکز محله را به هم متصل کرد و یا اینکه فقط کمترین فاصله را داشته باشند. این مسیرها توسط گذرهای اصلی از میدانچه هر محله شروع شده و بعد از گذشتن از مسیر بازار به محل تجمع و نقطه عطف (امامزاده) منتهی می‌شود. بازار به‌عنوان قطب اقتصادی و نقطه ثقل ساختار فضایی شهر، کارکرد ارتباطی برجسته‌ای نیز داشته و جزئی از مسیر اصلی همه دسته‌های عزاداری محلات بوده است (تصویر ۷). نکته جالب‌توجه در استفاده از مسیر بازار این است که باوجود اینکه خیابان دکتر طباطبائی به‌موازات آن کشیده شده و بافت تاریخی را به قسمت جدید شهر متصل می‌کند ولی بازهم مراسم عزاداری بر اساس سازمان فضایی پیشین خود اجرا می‌گردد. به تبعیت از بافت تاریخی و آسیب‌های وارده به آن گذرها نیز دارای عمق زیاد و خوانایی اندک شده و به‌صورت فضای ایزوله درآمدند؛ اما با توجه به این تغییرات صورت گرفته فضایی در ساختار شهر کهن، اجرای مراسم عزاداری ایام محرم و صفر همچنان منطبق بر سازمان فضایی قبلی که در طول سالیان متمادی شکل گرفته است. فلذا دگرگونی‌های به وجود آمده در مجموعه ساختار فضایی و فعالیتی بافت قدیم تأثیری در این آیین‌ها نداشته و به‌عنوان تنها فعالیتی محسوب می‌گردند که هرساله در ساختار بافت قدیم به‌نوعی بازآفرینی می‌گردند؛ بنابراین مسیر عزاداری مهم‌ترین مسیر حرکت در نظام شهر قدیم را نشان می‌دهد و در طی زمان بدون توجه به عرض مسیر به‌منظور انباشت خاطراتش تا حد امکان حفظ شده است.

تصویر ۶: ارتباط معابر و هم‌پیوندی با میدان‌های هفت‌گانه (درب مسجد، کلوان، نوگ آباد، پنجاهه، کوی سنگ سرای نو و چهل‌دختران) در بیکر بندی بافت تاریخی نائین (گذرها، دروازه‌ها، بازار مسجد جامع و نارین قلعه) مشخص شده بر روی نقشه ترسیمی بر اساس عکس هوایی سال ۳۵ نائین (مأخذ: نگارندگان)

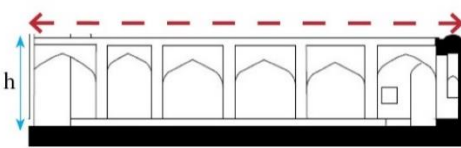
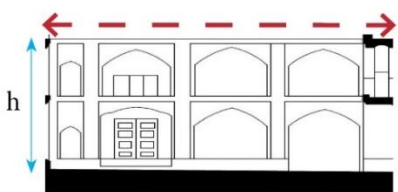
۵-۲- شاخص‌های معیار بصری - زیبایی‌شناختی

در گذشته، هر اثر یا منطقه تاریخی از لحاظ بصری، یکپارچگی ویژه‌ای را عرضه می‌کرد؛ به گونه‌ای که هویت هر مکان با مکان دیگر متفاوت بود؛ از این رو، حفظ این هماهنگی و تشخیص بصری برای صیانت از معیار بصری - زیبایی‌شناختی ضرورت دارد. بدین منظور، کلیه عناصری که کلیت بصری میدان حسینه‌ها را شکل می‌دهند، باید به دقت مورد توجه قرار گیرد. شاخص‌های ارزیابی این معیار در میدان حسینه‌های نائین عبارت‌اند از:

۵-۲-۱- ترکیب عناصر میدان و ساماندهی محور افقی در عرصه فضایی میدان‌ها با ایجاد محصوریت

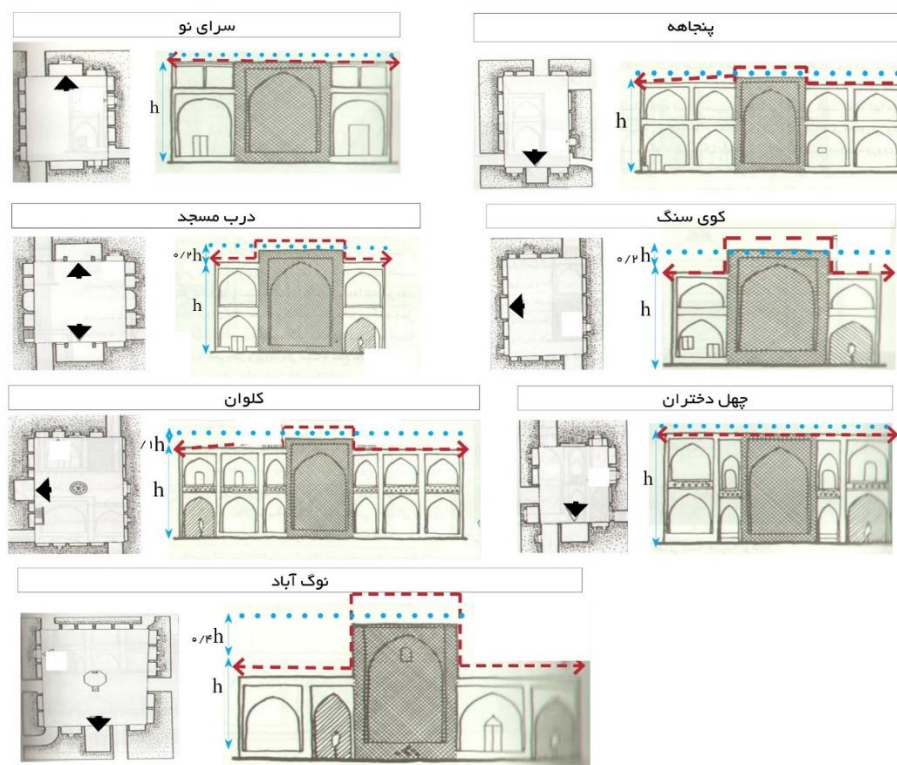
در میدان‌ها فضا به مثابه جوهر کل، یک فضای مثبت تلقی می‌شود؛ فضایی که با بدنه سازی در چهار جهت ایجاد شده و احاطه توسط توده، فضای شهری مثبتی را شکل داده است. میدان‌ها فضایی است که با جداره و ابنیه کالبدی قاب شده‌اند (کرمونا، ۱۳۸۸: ۲۸۸). جداره‌ها کلیه سطوح و احجام تشکیل دهنده محدوده فضایی که از اجزای متعدد تشکیل شده و از یک سو محدود به زمین و آسمان و از سوی دیگر محدود به جداره‌ها و یا معابر مجاورند. ساختار اصلی جداره‌ها بر دو بخش اساسی عناصر (اجزا) و ارتباط بین عناصر (تکرار موزون عمودی و افقی، ارتباط خط آسمان) قرار دارد. درواقع مجموعه عناصر قابل شناسایی در جداره میدان‌ها در پیوند با برخی ابنیه، فضای باز میانی را فرا می‌گیرند. این عناصر انتظام دهنده، ردیف‌هایی از تاق نماها بوده که محدوده فضایی میدان را به صورت هماهنگ و متناسب تعریف می‌کنند. تکرار متوالی تاق نماها در جداره میدان‌ها عمده‌ترین نوع ریتم در بدنه میدان‌های نائین است. ایجاد محصوریت و دادن تعین فضایی از ترکیب بی‌آلایش عناصر تاقی در محور افقی شکل گرفته است، لذا این تاق نماهای تکرار شونده به صورت ردیف‌های افقی در ایجاد محصوریت پایه‌ای‌ترین شیوه ترکیب ریتمی تاق نماها در نماهای میدان‌های نائین محسوب می‌شود. محصوریت، دارای درجات خاصی است که حداقل از دو عامل نسبت ارتفاع جداره به کف و میزان پیوستگی جداره فضا سرچشمه می‌گیرد (پاکزاد، ۱۳۸۹: ۱۳۳). محصوریت خلق شده در سه میدان نوگ آباد حاصل تناسب ۱ به ۴ و جداره‌ای به ارتفاع ۴/۷ متر، در میدان کوی سنگ تناسب ۱ به ۸ و جداره‌ای به ارتفاع ۷/۸ متر، در میدان درب مسجد تناسب ۱ به ۷ و جداره‌ای به ارتفاع ۷/۵ متر است. در نهایت آنچه از بررسی خطوط بام خلق شده در این ترکیب به دست می‌آید؛ ریتمی یکنواخت است که بدون ایجاد تنش در جداره‌ها، زمینه درک میدان به عنوان یک کلیت را برای ناظر فراهم می‌آورد (جدول ۴). این هماهنگی و پیوستگی در ریتم در جداره‌های میدان‌ها حاصل وجود ریتم هم در پلان و هم در نمای جداره‌ها و عناصر متصل به آن است.

جدول ۴: ارزیابی تحلیل بصری سه ضلع سه میدان نوگ آباد، درب مسجد و کوی سنگ (مأخذ: نگارندگان)

جداره جنوبی میدان نوگ آباد ($h=4/7$ متر)	
	
جداره غربی میدان کوی سنگ ($h=7/5$ متر)	جداره شمال غربی میدان درب مسجد ($h=7/8$ متر)
	

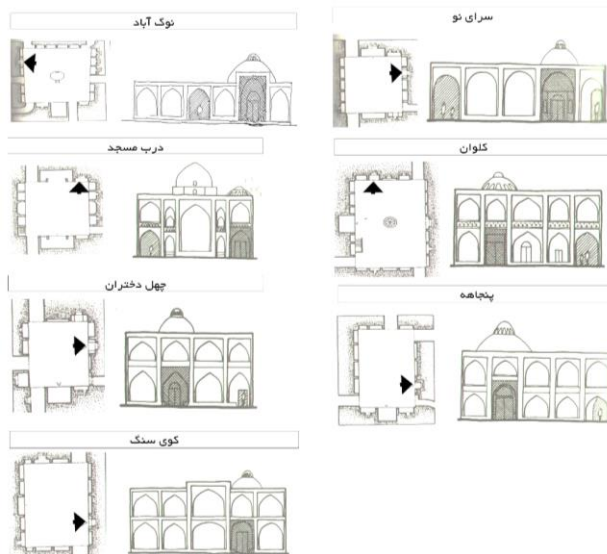
۵-۲-۲- ترکیب عناصر میدان در ساماندهی محور عمودی به منظور زمینه سازی جهت ایجاد تأکید بصری

ردیف‌های تاق نما علاوه بر ایجاد محصوریت در عرصه فضایی میدان‌ها، عاملی جهت تأکید بصری عناصر شاخص فراهم می‌آورند. این موضوع در میدان‌های نائین به واسطه وجود عناصر شاخصی در بدنه میدان‌ها مانند شاه‌نشین‌ها، قابل پیگیری است؛ اما آنچه سبب تمایز و برتری تاق نماهای این میدان‌ها از نمونه‌های مشابه محصورکننده نظیر رواق‌های ستون‌دار می‌شود؛ چگونگی قرارگیری عنصر شاه‌نشین (در زبان نائینی تخت) در یکی از اضلاع میدان‌ها است که از درهم تنیدن خطوط عمودی در بدنه‌های طویل میدان‌ها جلوگیری کرده است. شاه‌نشین‌ها در میانه یکی از اضلاع میدان و در روی تقارن نما قرار می‌گیرند. این عناصر علاوه بر ایجاد محصوریت و زمینه سازی جهت تأکید بصری در جداره‌های پیرامونی، در ساماندهی محور عمودی و عرصه فضایی میدان‌ها، خود را به عنوان عنصر شاخص بصری در جداره‌های میدان معرفی می‌کنند. در طراحی شاه‌نشین‌ها با دادن وزن و اعتبار به آن‌ها با بزرگ‌تر، بلندتر و عمیق‌تر ایجاد کردن آن‌ها، وحدت شکلی و کانون بصری واحدی در میانه جداره میدان حاصل می‌شود (تصویر ۸).

تصویر ۸: تحلیل بصری و ارزیابی موقعیت شاه‌نشین‌ها در جداره‌های میدان به منظور تأکید بصری در ساماندهی محور عمودی میدان‌ها (فلش سیاه‌رنگ در پلان و قسمت هاشور خورده در نما) (مأخذ: نگارندگان)

همانطور که اشاره شد حسینه‌ها در این میدان‌ها در دوره متأخر در میدان‌ها ساخته شده‌اند که در چگونگی اتصال با بدنه میدان از قاعده خاصی تبعیت نمی‌کند. در میدان حسینه‌های درب مسجد، کلوان، کوی سنگ و چهل دختران ورودی حسینه در داخل تاق نمای میدان و با طراحی ساده قرار گرفته است (تصویر ۵). در میدان حسینه پنجاهه به منظور متمایز شدن ورودی حسینه و اتصال ورودی به بدنه میدان، ارتفاع تاق نمای آن از تاق نماهای مجاور آن بیشتر است. در دو میدان حسینه نوک‌آباد و سرای نو که میدان یک اشکوبه دارند، از اتصال مستقیم جداره‌ها با میدان پرهیز شده و این پیوند با حجم یافتن و بیرون زدگی و همچنین دادن ارتفاع بیشتر به دهانه فضای ورودی حسینه انجام گرفته است (جدول ۵). در این میدان حسینه‌ها مجموعه‌ای از خصوصیات بصری - ادراکی از قبیل تقارن و ریتم، مقیاس انسانی و تناسبات در میدان‌ها پیوستگی و وحدت بین آن‌ها را افزایش داده و همچنین ادراک از آن‌ها به مثابه یک کلیت را تسهیل کرده و موجب خوانایی فعالیت‌ها و کارکردهای آن و به خصوص آیین‌های عزاداری محرم که در آن جریان دارد؛ می‌شود.

تصویر ۹: ارزیابی موقعیت قرارگیری ورودی حسینییه در کلیت کالبدی هر میدان (فلش سیاه‌رنگ در پلان و قسمت هاشور خورده در نما) (مأخذ: نگارندگان)

۵-۳- شاخص‌های معیار عملکردی - اجتماعی

یکپارچگی اجتماعی - عملکردی به شناسایی کارکردهای مکان در گذر زمان و این مسئله اشاره می‌کند که چگونه و بر چه مبنایی این کارکردها در طول زمان توسعه یافته‌اند؛ مثلاً برخی کارکردهای مکان در رابطه با تعامل‌های اجتماعی، پاسخ‌گویی به مسائل معنوی و مذهبی جامعه و جنبش‌های مردمی توسعه و تغییر یافته‌اند. از آنجاکه اقتضای روش تحقیق و نحوه مورد پژوهی مترتب بر آن ایجاب می‌نماید که رجوع مستقیم به نمونه موردی تحقیق و پایش و پیمایش مؤلفه‌های مؤثر در مسئله کلی مورد بازشناسی قرار گیرد لذا به نظر می‌رسد که این امر بتواند به نحو مؤثرتری به‌وسیله تهیه پرسشنامه محلی و به‌صورت یک فرآیند پیمایش‌های میدانی صورت گیرد؛ بنابراین از مجموع عزاداران هر محله که از طیف‌های مختلف اجتماعی و تحصیلی که در روز عاشورا در حسینییه هر محله گرد هم آمده بودند هفتاد نفر انتخاب شدند و پرسش‌نامه بین آن‌ها توزیع شد. از این تعداد، ۱۱ پاسخ‌نامه به دلیل ناقص بودن کنار گذاشته شد و در نهایت پاسخ‌های ۴۷۹ پاسخنامه مورد بررسی قرار گرفت.

در این بخش ابتدا نمودار درصد پاسخ به گزینه‌های ۶ پرسش (تصویر ۱۰) و همچنین جدول استنتاج اولیه از پرسشنامه ارائه می‌گردد (جدول ۵). تحلیل‌های پرسش‌نامه‌ها و استخراج شاخص‌های ارزیابی این معیار نیز در بخش انتهایی آمده است.

جدول شماره ۵: برآیند کلی پاسخ‌های شش گانه سؤالات پرسش‌نامه و استنتاج اجمالی از آن‌ها (مأخذ: نگارندگان).

شماره پرسش	محتوای اجمالی پرسش	برآیند کلی پاسخ‌ها و استنتاج اجمالی
۱	میزان شرکت در آیین‌های عاشورایی شهر نائین	بخش زیادی از مردم نائین در مراسم عزاداری ایام محرم و صفر شرکت می‌کنند
۲	عوامل مؤثر در شرکت و علاقه‌مندی مردم نائین به آیین‌های عاشورایی	فضاها و مکان‌های ویژه برگزاری این مراسم (میدان حسینییه‌ها) و در مرتبه بعدی قدمت و اصالت این فضاها و شکل سنتی این مراسم در نائین موجب شرکت مردم در این مراسم می‌گردد
۳	مهم‌ترین ویژگی این میدان حسینییه‌ها که در کیفیت‌بخشی به این آیین‌ها مؤثرند	قدمت و اصالت میدان حسینییه‌ها و همچنین هماهنگی این فضاها با روحیه مذهبی - آیینی مردم نائین در کیفیت‌بخشی به این مراسم مؤثرند
۴	شدت تأثیرگذاری آیین‌ها بر حس هویت و انسجام اجتماعی مردم نائین	آیین‌های عاشورایی تأثیر بالایی در ایجاد حس هویت و انسجام اجتماعی مردم نائین دارند

شماره پرسش	محتوای اجمالی پرسش	برآیند کلی پاسخ‌ها و استنتاج اجمالی
۵	تأثیر نوع معماری و فضاسازی میدان حسینه‌ها بر هویت بخشی و تعلق خاطر مردم به آیین‌های عاشورایی	نوع معماری و فضاسازی میدان حسینه‌ها تأثیر بالایی در هویت بخشی و تعلق خاطر نائینان نسبت به آیین‌های عاشورایی دارد.
۶	میزان تأثیرگذاری فضاهای برگزاری این آیین‌ها (میدان حسینه‌ها) بر حس هویت و انسجام اجتماعی مردم نائین	آیین‌های عاشورایی تأثیر نسبتاً زیادی در ایجاد حس هویت و انسجام اجتماعی مردم نائین دارند

۵-۳-۱- معنا بخشی و ایجاد حس تعلق به مکان در میدان حسینه‌ها

شناسایی عوامل و عناصر شاخص مختلف کالبدی اجتماعی و فرهنگی که در محدوده بافت تاریخی شکل گرفته‌اند (میدان حسینه‌ها) در کنار خروجی پرسش‌نامه‌ها گویای اهمیت و تأثیر این عناصر در برگزاری مراسم آیینی و مذهبی محرم و صفر در نائین است. چنانکه از خروجی پرسش‌نامه‌ها استفاده می‌شود، انجام مراسم عزاداری در میدان حسینه‌ها در به وجود آوردن تعلق خاطر و وحدت اجتماعی و ایجاد و تقویت حس هویت تأثیر زیادی دارند (ارجاع به نمودار خروجی پرسش‌های ۵ و ۶ و بندهای مربوط به جدول جمع‌بندی استنتاج اولیه). بر اساس نتایج پرسش‌های ۲ و ۳ این حس به‌طور مشخصی زائیده ابعاد و خصوصیات مرتبط با قدمت و اصالت میدان حسینه‌ها و سایر فضاهای کهن شهری درگیر با این مراسم (بازار، گذرهای تاریخی و...) به‌عنوان بستر مکانی، معماری و شهری مربوط به برگزاری این مراسم است. مکان توسط ساختار و فعالیت‌هایی که در آن صورت می‌پذیرد شناخته می‌شود. بالطبع هر چه قدر کیفیت مکان بالاتر باشد حس تعلق به آن بیشتر خواهد بود؛ زیرا میزان مراجعه به آن و میل به بازگشت بیشتر صورت می‌گیرد. درمجموع مکان (کالبد + فعالیت) و تصویر ذهنی که از آن باقی می‌ماند در شکل دادن هویت محل زندگی و انسان از مؤثرترین عوامل هستند (سادات حبیبی، ۱۳۸۷: ۴۷). بدون شک مراسم آیینی که بخش مهمی از فعالیت‌های خاص و خاطره‌انگیز فضا را موجب می‌شود نقشی اساسی در حس تعلق به فضا و مکان دارد. ساکنان شهرها معمولاً خانه خود را با محله‌ای که در آن زندگی می‌کنند یکجا در خاطره خود حفظ می‌کنند. مرکز محلات و میدان حسینه‌های قرارگرفته در آن‌ها و همچنین مراسم آیینی که در آن‌ها انجام می‌گیرد نماد یک محله و خاطرات ساکنان آن محسوب می‌شوند. تکرار سالیانه مراسم عزاداری که با اعتقادات فردی عجین شده در ترکیب با سایر عملکردهای مرکز محله‌ها و در کنار حضور عناصری خاطره‌انگیز حول میدان‌ها بر ضخامت حافظه جمعی ساکنان محله می‌افزاید. علاوه بر این میدان‌ها را می‌توان مهم‌ترین نوع فضاهای شهری در نائین دانست که هرکدام از آن‌ها نشان هویت یک محله و همبستگی اهالی آن با یکدیگر است. این مراسم درواقع عاملی برای تحکیم هویت اجتماعی محلات محسوب می‌شود که اهالی هر محله با انجام مستقل مراسم عزاداری در هر محله، خود را از سایر محلات متمایز می‌سازند. همچنین برگزاری مراسم عزاداری از وجوه هویت‌بخش محلات بافت تاریخی نسبت به محلات جدید محسوب می‌شود. تشکیل اجتماعات مردمی در هر محله به مناسبت‌های گوناگون و اجرای مشترک برخی از آیین‌ها بین محلات بانظم و ویژه و مشخص به‌خوبی نشان‌دهنده هویت و استقلال هر محله و همچنین جایگاه خاص هر محله در میان محلات دیگر است. از طرفی تمامی کسانی که به نحوی به یک محله مربوط باشند در زمان اجرای مراسم حتی اگر در خارج از شهر سکونت دارند، در مراسم شرکت و در اجرای باشکوه آن اهتمام می‌ورزند. این امر نشان از تعلق خاطر آنان به زمان و رفتار دارد که در نتیجه پیوندی را بین افراد و بستر اجرای آیین‌ها و محلات ایجاد می‌نماید که نتیجه ذاتی آن ایجاد حس تعلق به مکان و محله است.

۵-۳-۲- حضور پذیری و ایجاد قلمروی اجتماعی

روابط اجتماعی که از طریق تعلقات مکانی و محلی، روابط خانوادگی و سکونت، مناسبات اجتماعی عَرَضی (مانند هم‌محله‌ای بودن، هم‌زیان بودن و ...) که امکان برقراری به‌صورت مرسوم را دارند، در سایه اعتقادات دینی و گرایش‌های

مذهبی جهت‌گیری مشخصی می‌یابند. این جهت‌گیری خاص صورت غالب و تأثیرگذار تعاملات اجتماعی را در برگزاری مشارکتی آیین‌ها و مراسم دینی و مذهبی نشان می‌دهد. این مراسم که جزء مردمی‌ترین مراسم آیینی به شمار می‌روند؛ همه مقدمات و مراحل این مراسم اعم از تهیه ملزومات و هزینه‌های اجرای مراسم، پذیرایی، اجرا و نظارت بر مراسم توسط مردم انجام می‌گردد. چنین روابط خودانگیخته در محله بیشترین اعتماد و حس تعلق را در مردم محله موجب می‌شود. همچنین نوعی حس رقابت و تقابل در برگزاری باشکوه‌تر مراسم، بین دسته‌های عزاداری هر یک از محلات وجود دارد. این شور اجتماعی محلات در میدان حسینه‌ها در طی چند روز برگزاری مراسم، می‌تواند زمینه‌ساز اتحاد بین محله‌ای و تقویت سایر کارکردهای محله گردد. درواقع برپایی هرساله مراسم عزاداری محرم با میزبانی اهالی بافت تاریخی، میدان حسینه‌ها و با حضور ساکنین بافت جدید و حتی افرادی که به شهرهای بزرگ‌تر مهاجرت کرده‌اند، حیات مجددی را درون بافت و محله‌ها تزریق می‌کند که فقط در طول برگزاری این مراسم جریان دارد. در طی چند روز برگزاری مراسم همه گروه‌های مختلف نقش و مسئولیتی می‌پذیرند تا این مراسم به وجهی باشکوه‌تر از سایر محلات انجام گردد. هیأت امنای حسینه‌ها که مرکب از ریش‌سفیدان و کلیدداران حسینه‌ها هستند مسئولیت نظارت بر فعالیت‌ها و برنامه‌ریزی مراسم را بر عهده دارند. مراسم آذین حسینه توسط همه افراد محله از پیر و جوان صورت می‌گرفت و مراسم جاروب و غبارروبی حسینه در شب اول محرم توسط زنان و دختران هر محله انجام می‌شد. اجرای مراسم نخل گردانی، علم چرخانی و چق‌چق زدن را نیز جوانان و میان‌سالان عهده‌دار می‌شوند؛ بنابراین با اجرای این مراسم در میدان حسینه‌ها و ایجاد تجربه یک کار گروهی با حضور و نقش‌پذیری اقشار متفاوت جامعه، در انجام امور و هماهنگی با یکدیگر، زمینه‌ساز ایجاد وحدت جمعی در هر یک از محلات می‌گردد (ارجاع به نمودار پاسخ پرسش‌های ۴ و ۶ و جدول جمع‌بندی استنتاجات اولیه).

۶- نتیجه‌گیری

ایجاد قالب کالبدی حسینه در دوره قاجاریه را می‌توان در جهت پاسخگویی عملکردی به رشد و گسترش مراسم عزاداری محرم و همچنین تشکیل هیئت‌های عزاداری محلی، در این دوره توجیه کرد. میدان متقدم که در دوره قاجاریه بدنه‌سازی شد و شکل امروزی را به خود گرفت، به‌عنوان مکمل حسینه به‌صورت موقتی در هنگام عزاداری عمل می‌کند و نقطه تجمع اولیه و شروع حرکت دسته‌های عزاداری محسوب می‌شود؛ لذا با طراحی و ایجاد حسینه‌ها در کنار میدان هر محله، نظام فضایی میدان حسینه برای برگزاری آیین‌های عاشورایی در دوره قاجاریه متکامل شد و به وجود آمد. مفهوم یکپارچگی در کنار مفهوم اصالت به‌عنوان مفهومی چندلایه که نقش حامل و انتقال‌دهنده ارزش‌ها و بعد معنایی میراث را به عهده دارد، جایگاه ویژه‌ای در فرآیند بازساخت و حفاظت میراث یافته است که ضرورت توسعه چارچوب مفهومی و در ادامه، تعیین معیارهایی برای ارزیابی آن در اسناد و نظریه‌های جهانی مورد تأکید ویژه قرار گرفته است. از این‌رو در پژوهش حاضر باهدف زمینه‌سازی توسعه چارچوب مذکور، تعیین معیارهای مؤثر در بازساخت مفهوم یکپارچگی بر اساس واکاوی و بازخوانی اسناد و کوانسیون‌های بین‌المللی و تحلیل دیدگاه‌های صاحب‌نظران پی گرفته شده است. مبتنی بر واکاوی صورت گرفته و تحلیل میدان حسینه‌های نائین به‌عنوان نمونه موردی، سه معیار شکلی-ساختاری، بصری-زیبایی شناختی و عملکردی-اجتماعی به‌منظور ارزیابی و سنجش یکپارچگی استخراج شد. شاخص‌های استخراج‌شده به‌منظور ارزیابی هر سه معیار یکپارچگی عبارت‌اند از: معیار شکلی-ساختاری با شاخص‌های رابطه دوسویه جزء و کل، چگونگی ارتباط و هم‌پوندی با معابر و گذرها، معیار بصری-زیبایی شناختی با شاخص‌های، ترکیب عناصر میدان در ساماندهی محور افقی در عرصه فضایی میدان‌ها با ایجاد محصوریت، ترکیب عناصر میدان در ساماندهی محور عمودی به‌منظور زمینه‌سازی جهت ایجاد تأکید بصری، معیار عملکردی-اجتماعی با شاخص‌های معنا بخشی و ایجاد حس تعلق به مکان و حضور پذیری و ایجاد قلمروی همگانی.

سپاسگزاری

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان «ریشه‌یابی الگوی کالبدی حسینه‌های منطقه مرکزی ایران (نمونه موردی

حسینی‌های شهر نائین)» به شماره ثبت ۹۸۳/۳ است که توسط نگارندگان در دانشگاه هنر اصفهان انجام گرفته است.

پی‌نوشت‌ها

۱. این آیین‌ها در نائین شامل دو گونه می‌شوند که هر یک نیز به‌صورت ویژه خود برگزار می‌گردند. مراسم مناسبتی به‌صورت حرکت برون محله‌ای از مسیری مشخص و مختص مناسبتی ویژه مانند روز تاسوعا، روز عاشورا، شام غریبان و شب و روز اربعین است؛ و تعدادی از مراسم هم به‌صورت درون محله‌ای در داخل حسینی‌ها هر محله انجام می‌گیرد.

۲. در تعریف حسینی‌ها آمده است: «تکیه‌ای که در آنجا مرثیه حسین بن علی (ع) را خوانند و عزاداری کنند» (معین، ۱۳۸۴: ۱۳۷۵). اصطلاحات «تکیه»، «حسینی‌ها» و «میدان» و معادل‌های آن در دیگر حوزه‌های تمدنی شیعی (هند و پاکستان) - «امام‌باره» و «عاشورخانه» - به طیف وسیعی از قالب‌های کالبدی اطلاق می‌شود که بسته به حوزه تأثیر و نوع کاربری، از حد فضای مرکزی شهر تا یک فضای مذهبی محله‌ای یا حتی خصوصی تغییر می‌کنند و تقریباً تنها گزاره مشترک توصیفات این فضاها در نقاط مختلف، عزاداری شیعیان در محرم است. تکیه و حسینی‌ها از نظر اطلاق کارکرد، همسانی زیادی با یکدیگر می‌یابند و این امر تمایز آن‌ها را در دوره معاصر به‌طور دقیق ناممکن می‌سازد. (بزرگ نیا ۱۳۸۵، ج: ۱، ۱۲).

۳. طی مصاحبه با معمرین محله سرای نو آنان اظهار داشتند که در هنگام بازسازی میدانچه مرکز محله در حدود ۵۵ سال پیش گنبد مخزن آب‌انبار تخریب و در راستای بدنه سازی میدان تاق نماهای آن ساخته شد. همچنین آب‌انبار واقع شده در میدان کلوان برخلاف سایر آب‌انبارهای نائین خصوصیات ظاهری و کالبدی متفاوتی دارد که نشان‌دهنده تغییرات صورت گرفته در آن در راستای بدنه‌سازی میدان و مناسب‌سازی کالبدی-فعلیتی برای اجرای مراسم عزاداری در دوره قاجار است. آب‌انبار فاقد سردر بوده و بر روی مخزن تخت آن - برخلاف آب‌انبارهای با گنبد مخروطی شکل - شاه‌نشین میدان قرار گرفته است و پله‌های پا شیر آن نیز در زیر تاق نمای میدان واقع شده است. بادگیرهای این آب‌انبار فقط در قسمت بالایی در کنار پوشش شاه‌نشین بیرون زده است و مشخص است. در میدان حسینی‌ها درب مسجد نیز این حالت مشاهده می‌شود. آب‌انبار در ضلع غربی میدان با دو مخزن یکی به‌صورت تخت و دیگری به‌صورت گنبدی است. در راستای بدنه‌سازی میدان، گنبد در پشت بدنه‌ها قرار گرفته است و بر روی مخزن تخت نیز سقاخانه ساخته شده است. همچنین آب‌انبار فاقد سردر بوده و پله‌های پا شیر نیز در زیر یکی از تاق نماها واقع شده است.

۴. بر طبق مصاحبه با کلیدداران و خادمان این حسینی‌ها آقایان میرزا بیگی و جلی ووردی رو به میدان مقبره در حدود چهل سال پیش مسدود و ورودی فعلی در پشت میدان، در انتهای کوچه کنار مسجد جامع تعبیه شد.

۵. طبق متن این وقف نامه املای وقف‌شده که درآمد حاصل از آن باید صرف روضه‌خوانی ماه رمضان در مسجد جامع نائین و روضه‌خوانی ماه‌های محرم و صفر در حسینی‌ها درب مسجد شود.

۶. متن کتیبه: هر که اندر تکیه‌ای خدمت کند والدینش را خدا رحمت کند. یادگار محمد یا علی هر که تو را شناخت ...چه کند فرزند عیال خانمان را چه کند... (ناخوانا) عمل محمد نصیر، سنه ۱۲۴۲. متن یکی دیگر از کتیبه‌های قدمگاه: بوسه گاه هر ملائک خاصه جبریل امین مقدم پاک امین حق امیرالمؤمنین.

منابع

- ابراهیمی، محمد حسن (۱۳۸۸). میدان؛ فضاهای تعریف نشده شهرهای ایرانی. هویت شهر. شماره ۴، صص ۱۰۷-۱۲۰.
- الکساندر، کریستوفر (۱۳۹۲). سرشت نظم، جلد اول پدیده ترجمه رضا سیروس صبری حیات. تهران، پرهام نقش.
- امین زاده، بهناز (۱۳۷۹)، «حسینی‌ها و تکایا بیانی از هویت شهرهای ایرانی» مجله هنرهای زیبا، شماره ۶، صص ۶۶-۵۵.
- اهری، زهرا، ۱۳۹۴، «شناسایی ساختار ثانویه شهر ایرانی در دوره قاجاریه» مجله هنرهای زیبا، شماره ۲، صص ۲۳-۳۴.
- اهری، زهرا. (۱۳۹۱). مکتب اصفهان در شهرسازی. تهران، دانشگاه هنر.
- بزرگ نیا، زهره، ۱۳۸۵، تکیه‌ها و حسینی‌های ایران، تهران، صوفیان.
- بنتلی، ای ی و همکاران، (۱۳۸۷). محیط‌های پاسخ‌ده. ترجمه مصطفی بهزاد فر، تهران، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- بیکن، ادموند (۱۳۷۶). طراحی شهرها. چ اول ترجمه فرزانه طاهری. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- بلاغی، عبدالحجّت (قمری ۱۳۶۵)، تاریخ نائین، چاپخانه مظاهری، تهران.
- پاکزاد، جهانبخش (۱۳۸۶)، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، انتشارات شهیدی، تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۹). سیر اندیشه‌ها در شهر سازی ۳-از فضا تا مکان، تهران آرمانشهر.

- پیرنیا محمد کریم و معماریان، غلامحسین. ۱۳۸۷. معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
- پورجعفر وهمکاران (۱۳۸۹). میدان به مثابه فضای عمومی موفق شهری، نشریه ماه هنر، شماره ۱۴۳. صص ۲۸-۳۵.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه شناسی نظم. تهران: نشر نی.
- دانش، جابر و طیبی امیر (۱۳۹۰). کیفیت حضور در میداندین شهری با تأکید بر نمونه‌های سنتی ایران. نشریه مطالعات شعر ایرانی اسلامی. شماره ۴، صص ۷۱-۸۰. م.
- دانشپور، سید عبدالهادی (۱۳۸۳). درآمدی بر مفهوم و کارکرد هویت محیط انسان ساخت، فصلنامه باغ نظر، شماره اول ۷۱-۵۹.
- رمضان نرگسی، رضا، ۱۳۸۵، «عزاداری در عصر قاجار» مجله تاریخ اسلام در آینه پژوهش شماره ۹، صص ۵۳-۹۰.
- سادات حبیبی، رعنا، ۱۳۸۷، «تصویرهای ذهنی و مفهوم مکان» مجله هنرهای زیبا، شماره ۳۵، صص ۵۰-۳۹.
- سرمد زهره، بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۹۱). روش های تحقیق در علوم رفتاری. تهران. اگه.
- سلطانزاده، حسین (۱۳۹۰)، نابین شهر هزاره‌های تاریخی، چ دوم، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران.
- طالبیان، محمد حسن (۱۳۸۴). نقش مفهوم اصالت در حفاظت محوطه‌های میراث جهانی: تجاربی از دوران تلاش برای حفاظت میتنی بر اصالت. رساله دکتری معماری، استاد راهنما: دکتر محمد منصور فلامکی. دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا. دانشگاه تهران.
- علی الحسابی، مهران و پای کن عصمت، ۱۳۹۲. تدوین چارچوب مفهومی تعامل شهر و آیین‌های جمعی و بررسی مصداق آن در آیین‌های عاشورایی، مجله مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۲، صص ۲۷-۳۶.
- غفاری، علی؛ سهیلی پور، محمد صادق و شفیعی، امیر. (۱۳۹۱). تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر ساختار فضایی شهر با رویکرد طراحی شهر نو ترکیب، فصلنامه صفه، شماره ۳، صص ۶۵-۷۴.
- کرمونا، متیو؛ و همکاران (۱۳۸۸). مکانهای عمومی، فضاهای شهری. ترجمه فریبا قرائتی و مهشید شکوهی. تهران. دانشگاه هنر.
- فلاحت، محمد صادق و شهیدی، صمد (۱۳۹۴)، نقش مفهوم توده-فضا در تبیین مکان معماری. مجله باغ نظر، (۳۵).
- موسوی و همکاران، (۱۳۹۴). «گونه شناسی کالبدی میدان‌های مرکز محله در بافت تاریخی گرگان» نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۲۱، صص ۶۷-۷۸.
- مدنی پور، علی (۱۳۷۹). طراحی فضای شهری، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی.
- دفتر ثبت آثار سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور، گزارشهای ثبتی حسینیه‌های: باب المسجد، کلوان، نوگ آباد، کوی سنگ، چهل دختران، پنجاهه و کوی سنگ شهرستان نابین در استان اصفهان.
- ICCROM(2007).sharing conservation,Decision. ICCROM.Rome. Italy.
- ICOMOS(1994). The Nara Conference on Authenticity in Relation to the Word Heritae Conservation .Nara,Japan.
- HEREC.(Historic Environment Review Executive Committee.(2006). HERITAGE COUNTS. Engilsh Heritage
- Jokilehto ,J(2006).Consideration on Authenticity and Integrity in World Heritage Context. City and Time 2.(1).
- Stovel, H.(1995).Consideration in Framing the Authenticty Question for Conservation. In: Proceeedings of the Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Conservation.UNESCO WH Center-Agency ror Cultural Affairs.
- Jokilehto ,J. (2007).international Carters on Urban Conservation : Some Thoughts on the Principles Expressed in Cureernt International Doctrine .City and Time.
- Stovel, H.(2007). Effective Use of Authenticty and Integrity as World Heritage Qualify ing Conditions. City Time.
- Rossler, M. (2007). Applying Authenticity to Cultural Landscapes. In : Wate, Diana.(ED). APTBulletin. PP.47-54.Vol.XXXIX.No.2-3.Published by Association for Preservation Technology International.

Original Research Article

The Study of how social integrity is created by mourning ceremonies in Hoseniyeh spaces in the city of Naien

Shahriar Nasekhian^{1*}, Mehdi Soltani Mohammadi²

- 1- Assistant Professor, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Art, Isfahan, Iran.
- 2- Graduated from Master's degree in restoration and restoration of historical buildings and fabrics, Shahid Beheshti University, Iran.

10.22034/AHDC.2024.19068.1689

Received:

October 11, 2023

Accepted:

April 3, 2024

Keywords:

Ashura rituals,
Husseinieh,
Urban space,
Identity,
Naien,

Abstract

Holding customs and rituals in every society strengthens the social ties of that society. In Shi'a culture, Muharram mourning ceremonies have been valued significantly. It has created the basis for a set of rituals which have gradually found diverse social functions to become part of the popular culture. During the Qajar period, unlike the previous periods, due to the role of religion and religious ceremonies in the social life, special places were created for holding these ceremonies, most important of which were Ashura rituals. In Naien, the space of Husseinieh, as the mourning place, was influenced by the traditions in the Qajar period. The present research is a case study seeking to explain how ceremonies and rituals, especially Muharram and Safar mourning ceremonies, interact as an identity and cultural factor for the city of Naien. The data from questionnaires and theoretical analyses showed that the interaction between Ashura rituals and the city of Naien in terms of physical characteristics led to the creation of certain elements and spaces in the Qajar period called Husseinieh. These places are considered as the most important religious elements which formed the urban spaces and the central neighborhoods as well as determined the structure of the spatial system and its physical integrity. Also, mourning ceremonies have influenced the spaces associated with it due to their accordance with the beliefs of city's resident; Husseinieh spaces have been of effects on the identity of people and their sense of belonging. Performing mourning rituals is carried out with the participation of people, whose group work provides the basis for social consistency and local integrity in the course of holding the ceremonies.

E-ISSN: 2645-372X /© 2023. Published by Yazd University This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

